

Мандрико О. В.,
*аспірантка кафедри романської філології та перекладу факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ОПОВІДАННЯ Б. ТРАВЕНА «ІНДІЙЦІ І ЧЕРНЕЦЬ»: ДУАЛІЗМ ЯК ОБРАЗОТВОРЧИЙ ПРИНЦИП

Анотація. Статтю присвячено дослідженню німецького письменника Б. Травена, творчість якого пов'язана із Мексикою. Зазначається, що художня постать Б. Травена формує специфічний ракурс імагологічних досліджень: мультикультурний дискурс письменника реалізує ситуацію інакшості, екстратериторіальності, діалогічної взаємодії та конфлікту культур. Для аналізу вибрано перше оповідання Б. Травена в українському перекладі «Індійці і чернець» зі збірки 1928 року «Джунглі». Авторські коментарі до збірки показують, що образ джунглів формує культурний стрижень оповідань. Джунглі – це не лише просторове позначення подій. Вони набувають екзистенційного смислу ландшафту, у який занурене коріння мексиканського народу. Підкреслюється, що у жанровій побудові збірки Б. Травен орієнтується на Біблію і шедеври світової літератури, які у малих оповідних формах подали достовірну панораму життя певної епохи і культури. Авторський коментар спрямовує аналіз оповідання «Індійці і чернець» не на вузьку антиклерикальну проблематику, а на осмислення художнього відбиття світоглядних засад індіанців. В оповіданні Б. Травен змальовує не так тубільців екзотичної країни, як ситуацію зустрічі культур, спроби їхнього порозуміння. Простежено еволюцію головних героїв оповідання – іспанського місіонера та індіанців. У ході дискусії героїв про сутність богів – Христа і Сонця – формується уявлення про культурні константи. Якщо християнський патер стверджує ідеї страждання, гріха, покарання, то індіанський вождь ушлавлює Сонце, що дарує батьківську любов своїм дітям. Контрастне зіставлення мексиканського політеїзму та католицької віри стає художнім принципом, що формує узагальнений образ Мексики. Полосами дуалістичного протистояння постають любов і страх, гармонія родинних стосунків і необхідність заслужити спасіння, індіанська природна шляхетність та лицемірство католицького місіонера. Аналіз оповідання «Індіанці і чернець» показує, що дуалізм зі світоглядного перетворюється на поетичний принцип, який оформлює оповідь як протиставлення духовних засад європейської та мексиканської культур. У висновку стверджується, що культурний дуалізм Б. Травена як екстратериторіального письменника постає поетичним принципом створення образу Мексики.

Ключові слова: Б. Травен, імагологія, Німеччина, Мексика, екстратериторіальність, культурний дуалізм.

Постановка проблеми. Творчість німецького письменника Б. Травена постає яскравою ілюстрацією міжкультурної взаємодії. Американський дослідник М. Бауманн так визначив риси його творчого портрету: «Б. Травен – це один із тих гібридних письменників, що не належать до якоїсь окремої культури. Він писав переважно німецькою, стверджував, що був американцем, жив у Мексиці» [1, с. 8]. Твори Б. Травена, що формували образ далекої країни у свідомості німецьких читачів, видава-

лися у Європі починаючи з 1925 року. У 1930–1940-х роках його романи, повісті й оповідання, присвячені індіанцям, стають дуже популярними, перекладаються багатьма мовами. «Я більший мексиканець, ніж ти» [цит. за: 2, с. 95], – говорив Б. Травен своїй мексиканській дружині, і у цьому твердженні виявляється духовне споріднення німецького письменника з Мексикою, яка стала його другою батьківщиною. Тож мультикультурний дискурс творчості Б. Травена реалізує ситуацію пограниччя, інакшості, екстратериторіальності, існування «між двох світів», діалогічної взаємодії та водночас корінного конфлікту культур. Такий ракурс дослідження у річищі імагологічної проблематики надає їй специфічного забарвлення, адже йдеться про повне занурення письменника в іншу культуру, засвоєння її традицій і цінностей і подальшу їх трансляцію у контекст рідної культури.

Визначальність міжкультурної проблематики у вивченні творчості Б. Травена підтверджують такі **публікації**, як: монографія Х. Руффінеллі «Інша Мексика: Мексика у творчості Б. Травена, Д.Г. Лоуренса, Малькольма Лаури» [3], стаття М. Касанови «“Романи сельви” Бруно Травена (1882–1969): інший погляд, чи погляд на іншого» [4], стаття К. Гоншоп «Між двома світами – смерть як “Нічний відвідувач у джунглях”. Аналіз двох оповідань Б. Травена» [5], стаття К. Кодюм «Мексика як місце туги і фантазійний революційний рай у Б. Травена» [6] та інші. У нашій розвідці ми пропонуємо осмислити дуалістичність Б. Травена як провідну рису його поезики.

Мета статті полягає в аналізі художніх засобів створення образу Мексики в оповіданні Б. Травена «Індіанці і чернець» та осмисленні культурного дуалізму як провідного принципу поезики твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оповідання Б. Травена «Індіанці і чернець» (оригінальна назва “Indianerkehrung” може перекладатися як «Навернення індіанців») входить до збірки «Джунглі» (“Der Busch”), що вийшла друком у Берліні 1928 року у видавництві “Büchergilde Gutenberg”. До складу цієї збірки входили оповідання і повісті, що відбивали авторський досвід чотирьох років перебування у Мексиці. Назва збірки може сприйматися як узагальнений образ «іншого», тобто не європейського, світу зі своїми законами, розумінням добра і зла, сприйняттям часу і простору. Але Б. Травен змальовує не так тубільців екзотичної країни, як ситуацію зустрічі культур, спроби їхнього порозуміння.

Перш ніж звернутися до вибраного оповідання, варто наголосити на реакції перших читачів збірки «Джунглі», відбитій у рецензії Вальтера Хоера, що супроводжувала вихід книги в Берліні. Автор коротенького відгуку накреслив ключові моменти творчості Б. Травена, які обговорюються й дотепер: «Представлені дванадцять історій (занадто невибагливих, аби

називатися новелами) передають веселі та чудесні випадки із життя у мексиканських джунглях; це не романтичні пригоди, як можна було б очікувати, а епізоди з життя повернутих у християнство бідних індіанців, серед яких Травен постає як усамітнений мудрець. Вочевидь, його приваблювала своєрідна психологія і світогляд тубільців (зневага до смерті, легковажність, жага помсти у поєднанні з дитячою незлостивістю, пристрасність та нахил до шахрайства), а також їхнє примітивне безтурботне життя. В останньому із представлених великому оповіданні (мається на увазі «індіанська легенда» про створення сонця – *О.М.*) автор надзвичайно дотепно і захопливо іронізує з приводу романтико-пагетичного уявлення про індіанців, від якого ми із прикрістю відмовляємося. Оповідь іноді видається сухою через свою об'єктивність, але вона залишається чистою від усіляких витівок <...>. Перед нами – не визначна книга, але ми і надалі будемо стежити за цим автором, який добре поєднує екзотичне і повсякденне з гумором та сарказмом» [7, с. 333].

Отже, рецензент характеризує збірку як таку, що відповідає запитам невибагливого читача («не визначна книга»), зацікавленого у знайомстві зі світом настільки далеким, що він сприймається як напівказковий. Та водночас таке читання уміщує у собі щось нове і навіть пізнавальне: це не романтична історія про індіанців, а наближена до документальної оповідь про спосіб життя і психологію людей, які існують насправді, мають певні вади й переваги. Сам рецензент сприймає збірку Б. Травена дещо спрощено, вбачаючи у ній лише подолання екзотизму, оформлене у комічних тонах («із гумором та сарказмом»).

Відзначимо, що за своїм змістом оповідання збірки представляють різноманітну тематику, і найбільш репрезентативною постає антирелігійна. Б. Травен певною мірою поділяв ідеї засновника філософського анархізму Макса Штірнера, керуючись його настановами на скасування державних та релігійних інститутів суспільства. Таке ставлення пояснює, чому вірування індіанців зображено в збірці у широких градаціях комічного. Та, крім цього, існує такий важливий і символічно забарвлений компонент образу Мексики, як джунглі. Цей тематичний ракурс збірки залишається поза увагою рецензента, для якого джунглі – це просто позначення місця, де відбуваються «веселі та чудесні» події. Але, на наш погляд, джунглі надають книзі широкого культурологічного змісту. Письменник зображує не просто іншу психологію, він показує, як ця психологія пов'язана з природним оточенням, із корінням мексиканського народу.

Щоб зрозуміти, яке значення мала збірка мексиканських оповідань у творчості письменника, слід звернутися до його свідчення. Через більш ніж десять років після виходу книги у Берліні письменник запропонував її англійський варіант під назвою “Swallowed by the Bush, Bone and Soul” («Поглинуті джунглями, тілом і душею») бостонському видавцю Реймонду Еверітту. 27 квітня 1939 року у відповідь на відмову від публікації збірки, яка здалася Еверітту позбавленою внутрішньої єдності, Б. Травен писав: «Вже назва збірки вказує на те, що якщо людина мешкає у джунглях, поглинута ними, то джунглі неминуче змінюють її душу і тіло, хай вона індіанець, мексиканець, метис або американець, так само як і селянський хлопець із Дакоти перетвориться на іншого, якщо його поглине Нью-Йорк. <...> От у чому єдність. Її, як і в інших моїх книгах, не слід шукати в єдиному герої чи героїні. Герой

такий: дух, душа і серце людей, що живуть у джунглях чи завдяки ним» [8, с. 821].

Пропонуючи свою книгу, Б. Травен передбачає величезний читацький попит, хоча оповідання її не несуть у собі модної для того часу проблематики. «Тут читача не будуть постійно тягнути з Аляски до Італії, з пентхауса до кіностудії, з любовної пригоди до вбивства, що вчиняє косоокий чоловік, використовуючи дерев'яний протез ноги. <...> Не слід забувати, що найвідоміший бестселер – це завуальована збірка коротких оповідань. Що є Біблія, коли не збірка коротких оповідань, віршів, есе, любовних пісень, історичних відомостей, військових історій? Що таке «Тисяча і одна ніч», «Декамерон», Рабле <...>» [9, с. 822].

Отже, лист Б. Травена Р. Еверітту, хоч і не досяг своєї головної мети – публікації збірки, постав розгорнутим авторським коментарем до його творіння. Письменник стверджує, що стрижнем книги, її умовним головним героєм є «дух, душа і серце людей, що живуть у джунглях». Відмовляючись від тогочасних романних колізій, Б. Травен орієнтується на шедеври світової літератури, які у малих оповідних формах подали достовірну панораму життя певної епохи і культури – чи то італійські новели, чи то арабські казки. Атеїст Б. Травен апелює до Біблії як до власного взірця – «Книги Книг», що веде просту і повчальну оповідь про історію людства. Цей авторський коментар спрямовує наш аналіз оповідання «Індійці і чернець» не на вузьку антиклерикальну проблематику, акцентовану у першій рецензії на збірку, а на аналіз художнього відбиття світоглядних засад індіанців, на шляхи створення їхнього художнього образу, і вже на цій основі – на моменті самоусвідомлення культур, залучених до діалогу.

Оповідання «Індійці і чернець» – перше оповідання Б. Травена, представлене українському читачеві у 1965 році, тобто ще за життя письменника. На відміну від роману «Збирачі бавовни» – першого перекладу Б. Травена українською мовою, здійсненого ще у 1930 році, – це оповідання вже власною назвою акцентує ситуацію культурного зіткнення. Воно оприявнюється у першій фразі оповіді: «Іспанський чернець місіонер Бальвердо приїхав до Мексики, щоб насаджувати віру в Христа-спасителя» [10, с. 25].

За своєю проблематикою оповідання постає як філософсько-богословський диспут про сутність Бога. Індіанське плем'я звертається до іспанського місіонера з проханням розказати їм про християнського бога. У викладі пастора Христос – це утілене страждання. Жертовність його вимагає страждання й від його послідовників. Індіанці же сприймають Христа як слабого бога, який дав себе вбити. На відміну від нього, індіанське божество – Сонце – вмирає і народжується знову із власної волі, й тому видається могутнішим і надійнішим для людей, які сповідують віру в нього.

Слід зазначити, що Б. Травен, відтворюючи логіку індіанців, надає їхньому мисленню суто європейських раціоналістичних рис. Індіанці так би мовити, «переконуються» у перевагах Сонця перед Христом. Але водночас їхня аргументація будується не на раціональних засадах, а на вродженому, кривому почутті родинної єдності. Бог для них – це утілення материнської і батьківської любові до власних дітей. Якщо християнин має заслужити у Бога вічне життя «власними ділами та істинною вірою», то індіанцям воно дається не через заслуги, а дарується «просто так», як дар любові: «Для чого

заслуговувати те, що всемогутній і вселюблячий бог може дати просто так, як дає кожна мати, не запитуючи, чи заслужили її діти цього. У кожній матері більше любові і всепрощення, ніж у твого бога» [10, с. 26].

На сторінках цього короткого оповідання образи героїв, що втілюють релігійні ідеї, розвиваються і перетворюються на власні протилежності. Місіонер Бальвердо еволюціонує від смиренного ченця, який «коротко і просто розповів індіанцям про євангельське вчення» [10, с. 25], до співрозмовника з недобрим вогником в очах, що роздратовано і суворо перериває індіанського вождя, і зрештою залякує індіанців останнім судом: бог, що «воскрес із мертвих і вознісся на небо», колись повернеться, «щоб проклясти всіх, хто не вірить у нього» [10, с. 26]. В образі Бальвердо християнська доктрина втрачає людяність і милосердя, набуває мстивості і жорстокості.

Груповий образ індіанців теж поданий у розвитку. Спочатку на перший план виступає їхній прагматизм. Вони не вдоволені своїми богами: «Коли нам потрібен дощ, бог дощу не посилає нам ні краплини, а коли ми просимо сухої погоди, бога сухого вітру для нас немає вдома». Індіанці прийшли до місіонера як на ринок, вони готові обміняти власних богів на інших: «Якщо вони кращі за наших, ми готові прийняти твоїх богів і забути наших. Яких же богів ти нам запропонуєш?» [10, с. 25].

Значимо, що тема релігійного прагматизму індіанців набуде розвитку в багатьох оповіданнях збірки. Приміром, в оповіданні «Мандрі святого Антонія» (“Der ausgewanderte Antonio”) герой примушує статую святого допомогти йому у пошуках загубленого годинника, бо завжди зі своєї невеличкої зарплатні він купував свічки для його вітваря.

Та якщо в оповіданні про святого Антонія цей прагматизм формує гумористичний настрій, в історії про індіанців і ченця він постає як вихідна точка національної ідентифікації. Адже у фіналі індіанці не лише відмовляються від претензій до власних богів, а й усвідомлюють загальний зв'язок індіанської світобудови, починають розуміти й поцінувати її гармонійний устрій. Порівняння Сонця і Христа відкриває їм величність власного бога, що також помирає і воскресає.

Значимо, що у парі Христос – Сонце письменник акцентує передусім могутність, він правдиво передає деталі євангельської історії, але викривляє їхнє значення: «Він дозволяв обплювувати себе, лаяти, закидати камінням, дозволяв знущатися над собою як над блазнем, дозволив одягти на себе терновий вінок» [10, с. 26]. Антихристиянські переконання Б. Травена нібито засвоює його герой-індіанець, звинувачуючи Христа у слабкості і неспроможності захистити самого себе: «Той, хто не може викликати повагу людей до себе, хто не наважується захистити себе, не може бути богом». Все це створює певну умовність релігійного спору, читач розуміє, що тут ідеться передусім про авторські вподобання, і критика християнства, що лунає з вуст індіанського вождя, – це художній прийом, який дає змогу письменникові створити ідеалізований образ мексиканських індіанців. Максимальну привабливість цьому образу надає утопічна ідея прекрасного світу, в якому поєднані краса і гідність, любов і родючість, мир і спокій: «... щоб принести нам прохолоду і спокій, мій бог щовечора помирає, без наруги, як воістину великий бог. А вранці він знову встає із мертвих. Спочатку він ще закутаний у покривало, потім воно голубішає, і на ньому починає сяяти золоте проміння, проміння всемогутнього бога. І, нарешті, з'являється він увесь,

випромінюючи тепло і світло, красу і родючість. Він дарує квітам аромат і фарби, дає маїсу силу, плодам – соки, жене по морю голубе повітря. Він не вимагає віри й ніколи нікого не проклінає. А коли настає вечір, мій бог знову помирає у золотому сьйві, зі спокійною усмішкою, яка обіцяє мир і спокій. Останнім поглядом стомлених очей він благословляє своїх індіанських дітей» [10, с. 26].

Український переклад оповідання надає цьому епізоду оспівування автентичної Мексики кульмінаційного значення. Після нього залишається єдина фраза: «Плем'я це досі не прийняло християнської віри» [10, с. 26]. Український перекладач, ім'я якого залишилося невідомим, скоротив текст оповідання, акцентувавши увагу читачів на красі мексиканського світу. Таке перекладацьке рішення змінило загальний настрій оповідання, позбавило його іронії, спрямованої на католицьку церкву, згладило протистояння двох зображених світів.

В оригінальному тексті історії з місіонером та індіанським вождем передує напівдокументальна передмова про роль церкви у колонізації Мексики. Вступ відбиває просвітницьку настанову Б. Травена, його бажання не так створити розважальну історію, як познайомити німецького читача зі справжнім життям країни. Тому і стиль вступу відрізняється від основного тексту своїм дещо газетним звучанням: «Велике протистояння між католицькою церквою та індіанцями у Мексиці розпочалося, коли країна здобула незалежність, і великі індіанські прошарки мексиканського народу <...> проклали собі шлях до покращення освіти та засвоєння здобутків цивілізації, у цей час католицька церква зберігала свою середньовічну владу над духом і вихованням, не бажаючи поступатися найменшою долею могутності і впливу, у добу високо розвинутої техніки церква чинила спротив обов'язковій освіті індіанців» [11, с. 270] (переклад з німецької наш – О.М.). У композиції оповідання вступ контрастно урівноважений із заключними псевдохристиянськими примирливими фразами: «Зі стрімким розпадом католицької церкви у Мексиці так само стрімко зникає для нас надія, що коли-небудь у раю крилаті трубочі й арфісти привітають це плем'я і ще приблизно двадцять інших індіанських племен. Ми, як добрі християни, постараємося перенести це із глибоким смиренням і повною покірністю перед вишнею волею. Алілуя!» [12, с. 270].

Фінальне «Алілуя!» надає оповіді саркастичних рис, викриває фальш смирення як провідної християнської засади. Вочевидь, відсутність зазначених композиційних елементів в українському перекладі пояснюється небажанням представляти українському читачеві німецького автора як насмішника, а також прагненням подати художньо найсильніші сторінки його твору.

Відзначимо, що, попри порушення цілісності тексту, в поданому українському перекладі збережено те, що становить провідну для нас проблему трактування цього оповідання: дуалістичність як художній принцип, контрастне зіставлення мексиканського політеїзму та католицької віри, через яке проступає узагальнений образ Мексики. Полюсами дуалістичного протистояння постають любов та страх гріха і покарання, гармонія родинних стосунків та необхідність заслужити спасіння, індіанська природна шляхетність та лицемірство католицького місіонера.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Б. Травен постає в історії німецької і мексиканської літератури як екстра-

територіальний письменник. Його творча постать утілює у собі ідею розмитості кордонів і меж – державних, особистісних, мовних, жанрових, мистецьких. Він належить водночас двом культурам і двом літературним світам, що призводить до дуалізму його художнього мислення. Аналіз оповідання «Індіанці і чернець» показує, що дуалізм зі світоглядного перетворюється на поетичний принцип, який оформлює оповідь як протиставлення духовних засад європейської та мексиканської культур. Перспективою подальших досліджень є аналіз інших оповідань збірки «Джунгли», у яких образ Мексики формується у зіставленні й протиставленні з європейським контекстом.

Література:

1. Baumann Michael L. B. Traven: una introducción. URL: <https://docplayer.es/96009929-B-traven-una-introduccion-michael-l-baumann.html> (дата звернення: 20.10.2021).
2. Rall D. B. Traven, ¿un autor mexicano? México, el exilio bien temperado. / Editoras R. von Hanffstengel y S. Tercero Vanconcelos. México, 1995. P. 95–106.
3. Ruffinelli J. El otro México: México en la obra de B. Traven, D. H. Lawrence y Malcolm Lowry. México : Nueva Imagen, 1978. 162 p.
4. Casanova M. Las “novelas de la selva” de Bruno Traven (1882–1969): otra mirada, o la mirada al otro. *Otherness in Hispanic Culture*. / Ed. by Teresa Fernández Ulloa. Cambridge Scholars Publishing, 2014. P. 458–475.
5. Hohnschopp Ch. Entre dos mundos – la muerte en tanto “Visita nocturna en la selva”. *Análisis de dos relatos de B. Traven*. México, el exilio bien temperado. / Editoras R. von Hanffstengel y S. Tercero Vanconcelos. México, 1995. P. 37–43.
6. Kodum C. Mexiko als Sehnsuchtsort und visionäres Revolutionsparadies bei B. Traven. *Der Feuerstuhl. Werk und Wirkung des Schriftstellers B. Traven / Karsten Krampitz*. Simone Barrientos (Hg.): Alibri Verlag, Aschaffenburg 2019. S. 157–167.
7. Hoyer W. B. Traven, Der Busch. Hefte für Büchereiwesen. XIII. Band. Leipzig, 1929. S. 333.
8. Guthke K.S. B. Traven. Biographie eines Rätsels, Frankfurt a M., Büchergilde Gutenberg, 1987. S. 821.
9. Guthke K.S. B. Traven. Biographie eines Rätsels, Frankfurt a M., Büchergilde Gutenberg, 1987. S. 821.
10. Травен Б. Індіанці і чернець. *Людина і світ*. 1965. № 9. С. 25–26.
11. Traven B. Der Bush. Ohne Verlag, 1932. 368 s.
12. Traven B. Der Bush. Ohne Verlag, 1932. 368 s.

Mandryko O. B. Traven’s story “Indian conversion”: dualism as an imaginary principle

Summary. The article is devoted to the study of the German writer B. Traven, whose work is related to Mexico. It is noted that the artistic figure of B. Traven forms a specific perspective of imagological research: the multicultural discourse of the writer realizes the situation of otherness, extraterritoriality, dialogical interaction and conflict of cultures. B. Traven’s first short story in the Ukrainian translation “Indian conversion” from the 1928 collection “The Bush” was chosen for analysis. Author’s comments to the collection show that the image of the jungle forms the cultural core of the stories. The jungle is not just a spatial representation of events. They acquire an existential meaning of the landscape in which the roots of the Mexican people are immersed. It is emphasized that in the genre construction of the collection B. Traven focuses on the Bible and masterpieces of world literature, which in small narrative forms gave a reliable panorama of life of a certain era and culture. The author’s commentary directs the analysis of the story “Indian conversion” not to narrow anti-clerical issues, but to comprehend the artistic reflection of the ideological principles of the Indians. In the story, B. Traven depicts not so much the natives of an exotic country, as the situation of meeting cultures, attempts at mutual understanding. The evolution of the main characters of the story is traced: a Spanish missionary and Indians. In the course of the heroes’ discussion about the essence of the gods – Christ and the Sun – the idea of cultural constants is formed. If the Christian priest affirms the ideas of suffering, sin, punishment, then the Indian leader glorifies the Sun, which gives parental love to his children. The contrasting juxtaposition of Mexican polytheism and the Catholic faith becomes an artistic principle that forms a generalized image of Mexico. The poles of the dualistic confrontation are love and fear, the harmony of family relations and the need to deserve salvation, the Indian natural nobility and the hypocrisy of a Catholic missionary. An analysis of the story “Indian conversion” shows that dualism is transformed from a worldview into a poetic principle, which formalizes the story as the opposition of the spiritual foundations of European and Mexican cultures. In conclusion, it is argued that the cultural dualism of B. Traven as an extraterritorial writer appears as a poetic principle of creating the image of Mexico.

Key words: B. Traven, imagology, Germany, Mexico, extraterritoriality, cultural dualism.